

термін "суржик" стійко асоціюється саме з мішаним українсько-російським мовленням, тому ми не маємо впевненості в тому, чи можна ним іменувати інший різновид мовної інтерференції. У кожному разі гадаємо, що цю тему краще залишити на подальше опрацювання.

Отже, наше стисле дослідження дозволяє нам зробити такі **висновки**:

1) мішане мовлення (іврит – російська, рідше – іврит – українська) притаманне як емігрантам 1990-х років і їхнім дітям, так і новим емігрантам, які прибули до Ізраїлю рік-два тому;

2) потрапляючи до мішаного мовлення, івритські слова і стали словосполучення зазнають спотворень за граматичними правилами російської мови: іменники дістають відмінювання за відмінками, дієслова – за особами; з івритськими словами відбуваються і словотворчі процеси за російським зразком;

3) до мішаного мовлення емігрантів залучаються різностильові івритські слова, що належать як до повнозначних, так і до службових частин мови;

4) мішане мовлення українських емігрантів в Ізраїлі за своєю природою дуже подібне на суржик, а також має деякі риси, притаманні піджину; мовлення дітей емігрантів більше нагадує креольську мову.

Для подальшого опрацювання подібних тем, пишуть соціолінгвісти, також набуває особливої актуальності створення бази записів усного мовлення різних регіонів, що дасть можливість дослідити регіональну специфіку мішаного мовлення, а також установити ареали його поширення [6]. Дійсно, опрацювання мішаного мовлення як вияву мовної інтерференції має неабияке значення в умовах постійної взаємодії мов і культур, тому плануємо і надалі працювати над цією темою.

Список використаних джерел:

1. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б. М. Ажнюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 1999. – 452 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 2-е, стереотип / О. С. Ахманова. – М.: "Советская Энциклопедия", 1969. – 608 с.
3. Берднікова О. М. Семітський компонент у мові їдиш : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.13 "Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії" / О. М. Берднікова. – К., 2006. – 20 с.
4. Карпенко Г. А. Лексико-граматичні та структурно-стилістичні особливості слів на позначення китайських соціально-побутових реалій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.13 "Мови народів Азії та Африки, аборигенних народів Америки та Австралії" / Г. А. Карпенко. – К., 2006. – 20 с.
5. Кияк Т. Р. Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – 543 с.
6. Масенко Л. Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. Т. Масенко. – К., 2005. – 39 с.
7. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. – 562 с.
8. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитарных вузов и учащихся лицеев / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
9. Морозов В. "Русские" в Израиле / В. Морозов // Азия и Африка сегодня: ежемесячный научный и общественно-политический журнал / РАН; Ин-т востоковедения; Ин-т Африки. – М., 2008. - №11. – С. 41–46
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Скопина-Парадиас В. Языковая адаптация русскоязычных мигрантов в Греции и Израиле / В. Скопина-Парадиас // Русский язык и литература в учебных заведениях : научно-методический журнал / Национальный пед. университет им. М. Драгоманова. – К., 2008. – № 3. – С. 36–45.
12. Тумай Н. В. Лінгвоцид української мови та шляхи його подолання українством у ХІХ – на початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. В. Тумай. – К., 2006. – 19 с.
13. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М.: Советская Энциклопедия, 1998. – 685 с.: ил.

Надійшла до редколегії 17.10.16

Комарницкая Т., канд. филол. наук, ассист.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ (ИВРИТ – РУССКИЙ, ИВРИТ – УКРАИНСКИЙ) В РЕЧИ УКРАИНСКИХ ЭМИГРАНТОВ В ИЗРАИЛЕ

Рассмотрена смешанная речь украинских эмигрантов в Израиле, предпринята попытка классифицировать ивритские слова, включающиеся в нее, и определить социолингвистическую природу смешанной речи украинских эмигрантов в Израиле.

Ключевые слова: языковая интерференция, смешанная речь, иврит, искаженная лексика.

Komarnytska T., PhD in philology, teaching assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE LINGUISTIC INTERFERENCE (HEBREW – RUSSIAN, HEBREW – UKRAINIAN) PECULIARITIES IN THE SPEECH OF UKRAINIAN EMIGRANTS IN ISRAEL

The mixed speech of Ukrainian emigrants in Israel is analyzed; an endeavor is made, to classify the Hebrew words in the mixed speech, as well as to define the sociolinguistic nature of Ukrainian emigrants' mixed speech.

Tags: linguistic interference, mixed speech, Hebrew, deformed lexicon.

УДК 811.521'272

К. Комісаров, канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ ЯК ЛІНГВОПРАГМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ)

Розглянуто політичну коректність як категорію лінгвопрагматики: проаналізовано зміст поняття "політична коректність", визначено головні аспекти проблеми політичної коректності у контексті політичної комунікації; вказано на актуальність проблеми політичної коректності з точки зору лінгвістичної прагматики; доведено за допомогою фактичного мовного матеріалу, що політична коректність є органічною складовою японської лінгвокультури. Вияви політичної коректності розглянуто та проаналізовано на дискурсивному, синтаксичному, морфологічному і лексичному рівнях сучасної японської мови.

Ключові слова: політична коректність, політична комунікація, лінгвопрагматика, комунікативна стратегія, фрейм взаємодії, евфемізація, етнолінгвокультура.

© Комісаров К., 2017

Серед актуальних завдань дослідження політичної комунікації провідний український лінгвополітолог Я.П. Яремко називає, зокрема, поглиблення лінгвокогнітологічного осмислення сучасної політичної дійсності, яке ґрунтується на взаємодії таких сучасних міждисциплінарних галузей, як когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, теорія комунікації, прагмалінгвістика, лінгвополітологія. А це передбачає, зокрема:

1) опис особливостей мовної концептуалізації сучасного політичного буття у лінгвокогнітологічному вимірі;

2) закономірність виникнення в значеннєвій структурі терміна-політоніма поряд із сигніфікативним компонентом також конотативного компонента як носія ідеологічного гена;

3) вивчення семантичної еволюції терміна-політоніма у напрямку формування триєдиного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) значення, породженого комунікативно-прагматичним полем мовця [11, с. 4].

У нашому дослідженні ми розглядаємо не лише терміни-політоніми, оскільки проблема політичної коректності значно ширша, але саме лінгвокогнітологічний вимір допоміг нам збагнути головні особливості мовної концептуалізації політичного буття з орієнтацією на політичну коректність. Аналіз конотативного компонента в значеннєвій структурі терміна дав нам зрозуміти причини заміни "неприйнятної" лексичної одиниці на "прийнятну" в багатьох випадках. Зрозуміло, що уникнути вивчення семантичної еволюції багатьох термінів ми також не могли і переконалися в тому, що здійснювати це необхідно саме у напрямку формування триєдиного прагматичного значення, породженого комунікативно-прагматичним полем мовця, адже ігнорування котрого з трьох компонентів може призвести до нерозуміння мотивації мовця, причин уживання саме цього засобу за певних обставин спілкування. Ці та деякі інші, описані нижче, чинники дозволяють говорити про **актуальність** обраної нами теми.

Мета дослідження – розглянути політичну коректність як категорію лінгвопрагматики, а це передбачало розв'язання таких **завдань**: проаналізувати зміст поняття "політична коректність" і визначити головні аспекти проблеми політичної коректності у контексті політичної комунікації; вказати на актуальність проблеми політичної коректності з точки зору лінгвістичної прагматики; довести за допомогою фактичного мовного матеріалу, що політична коректність є органічною складовою японської лінгвокультури. **Матеріалом дослідження** слугували, здебільшого, електронні версії провідних японських ЗМІ; також застосовувалися процедура опитування інформантів і матеріал блогів пересічних громадян Японії. Отримані дані ретельно перевірялися за різними двомовними словниками, виданими як у Японії, так і за її межами, тлумачним та енциклопедичним словниками, словниками паремій з опорою на базові підручники з японської мови для іноземців.

У нашому дослідженні ми виходили з того, що політична коректність – це комунікативна стратегія, "складник евристичної інтенційної програми планування дискурсу, його проведення й керування ним із метою досягнення кооперативного результату, ефективності" [9, с. 238–239]. Як бачимо, поняття комунікативної стратегії засноване на понятті дискурсу, яке, у свою чергу, можна визначити, зокрема, так: 1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя; 2) замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посеред-

ник, зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т. ін.); 3) стиль, підмова мовного спілкування; 4) зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має певний набір змінних [9, с. 119].

Як можна помітити, усі чотири визначення безпосередньо пов'язані з головними характеристиками міжособистісного спілкування, а отже – поняття дискурсу не можна не враховувати при дослідженні мовленнєвих дій та комунікативних стратегій: зокрема, супровідні фонові чинники використовуються при аналізі комунікативних стратегій на різних рівнях; "замкнена цілісна комунікативна ситуація" традиційно слугує опорою при аналізі етикетного мовлення.

Деякі підручники з японської мови так чи інакше акцентують увагу на різниці між формальним і неформальним спілкуванням, і, щонайменш, наголошується на необхідності перемикання реєстрів (です・ます体 і 普通体), але мовленнєва практика засвідчує, що цього явно замало, адже може скластися враження, що вдаватися до прагматичної адаптації (висловлюватися коректно) потрібно лише за умов формального спілкування, а неформальне дає повну свободу у виборі мовних засобів на всіх рівнях. Проте, як буде показано далі, не все так просто, адже на формування адекватної моделі мовленнєвої поведінки впливають різні чинники, не враховуючи які комуніканти наражаються на небезпеку припинення спілкування від самого початку. У зв'язку з цим, ми розглядаємо вияви політичної коректності на дискурсивному, синтаксичному, морфологічному і лексичному рівнях. Останнім двом із перелічених стратемів приділяється особлива увага в межах цієї розробки.

Насамперед, доцільно здійснити визначення змісту поняття "політична коректність" у загальному розумінні. Згідно з Оксфордським словником, "політична коректність" – це уникнення форм вираження або дій, які сприймаються як ті, що можуть виключити, ізолювати або образити групи соціально обмежених чи дискримінованих людей" [12]. З таким визначенням важко не погодитись, адже принцип політичної коректності вимагає відмовлятися від використання в мовленні всіх тих одиниць, що можуть уразити гідність індивіда, і вдаватися до заміни їх нейтральними або позитивно забарвленими евфемізмами. Проте, як слушно зауважує О.В. Каптюрова, єдине визначення поняття "політична коректність" на сьогодні відсутнє, але доцільним видається взяти за основу таке формулювання: "політична коректність, політична коректність – закріплене в США поняття-лозунг, яке демонструє ліберальне спрямування американської політики, що має справу не стільки зі змістом, скільки з символічними образами та коригуванням мовного коду. Мовлення декодується знаками антирасизму, екологізму, толерантного ставлення до національних та сексуальних меншин, боротьби проти СНІДу" [6, с. 279–280]. Як зазначають сучасні дослідники, політична коректність може розглядатися як синкретична культурно-поведінкова та мовна категорія. Ми здійснили спробу показати, як функціонує концепт політичної коректності в японській етнолінгвокультурі, про що йдеться далі, а зараз обґрунтуємо актуальність розгляду політичної коректності як категорії лінгвопрагматики.

Відомо, що лінгвістична прагматика є галуззю мовознавства, яка досліджує використання й функціонування мовних знаків у процесі комунікації у взаємозв'язку з інтерактивністю його суб'єктів (мовця й адресата), їхніми особливостями й самою ситуацією спілкування [9, с. 287]. У нашому дослідженні політичної коректності на матеріалі сучасної японської мови увага до мовних за-

собів не могла не поєднуватися з їхнім проектуванням на особистісні чинники спілкування й компоненти комунікативної ситуації.

Загалом, на сьогодні прийнято виокремлювати у лінгвістичній прагматиці три головні напрями:

1) орієнтований на систематизацію прагматично заряджених мовних одиниць різних рівнів, вивчення їхньої взаємодії із семантикою та синтактикою;

2) орієнтований на дослідження інтерактивності комунікантів у процесах мовного спілкування;

3) орієнтований на моделювання когнітивних структур, які забезпечують інтерактивність дискурсів (фреймів взаємодії, стратегічних програм тощо).

Тема нашого дослідження спонукала нас пристати, здебільшого, до третього напрямку, адже саме тут застосовується теоретичний потенціал когнітивної науки і, зокрема, такої її галузі, як когнітивна прагматика. При цьому вибудовуються засади для моделювання структур знань, які забезпечують: стратегічне планування, перебіг і контроль комунікації; дію механізмів комунікативної компетенції; регуляцію процесів інтерактивності. До того ж, вельми актуальним, на наш погляд, постає поняття фрейму взаємодії, адже фреймовий аналіз належить до базових методів аналізу механізмів взаємодії вербальних та когнітивних структур, а вивчення фреймів дозволяє зрозуміти механізми концептуалізації об'єктивованих у мові понять та явищ дійсності [7, с. 139].

Уже згадуваний нами Я.П. Яремко констатує, що на сьогодні науковцями обґрунтовано закономірність прагматичного перевороту в лінгвістиці, зокрема в семантиці, окреслено взаємодію понять "узуальне значення" (інактуальне, мовне) й оказіональне значення (актуальне, мовленнєве), за якими постає проблема взаємодії значення і смислу, а по суті – визначення межі між лексичною і прагматичною семантикою. У процесі переходу від статичної до динамічної терміносистема сучасної політології розкриває свої не лише класифікаційно-логічні (універсальні, поняттєві) ознаки, а й національно специфічну вербалізацію політичної дійсності. Власне через національно-самобутнє омовлення буття народу виявляються індивідуалізовані, прагматично забарвлені властивості денотатів. Латентний характер конотацій та імплікатур, які не фіксуються в словниках і у мовному повсякденні можуть бути неусвідомленими, зумовлює значні труднощі [11, с. 8].

Коротко підсумувати сказане про значущість лінгво-прагматичного аспекту в процесі дослідження проблеми політичної коректності й перейти до наступного питання якнайкраще дозволяють слова О.В. Завадської: "володіння мовним кодом не є гарантією правильного користування ним в умовах реальної комунікації; важливо ще оволодіти когнітивно-прагматичними стратегіями спілкування" [5, с. 179].

Розпочинаючи детальний розгляд політичної коректності як комунікативної стратегії й органічної складової японської лінгвокультури, варто насамперед пригадати, на яких рівнях у вербальному кодї висловлювання проявляються комунікативні стратегії [1, с. 171–172].

На формально-семіотичному рівні маніфестантами комунікативних стратегій є, зокрема, звертання, вигуки, комунікативні кліше, дієслова у формі наказового способу (для етикетної японської мови не дуже характерно), тривалість говоріння, комунікативне мовчання (паузи), вставні слова, засоби для встановлення розуміння слухача (в японській мові – 相づち), вибір стилю та регістру мовлення тощо: "本日は、お忙しいところお時間をとっていただき、ありがとうございます。 дякую, що погодилися приділити мені час, незважаючи на Вашу

зайнятість", "まず伺いたいんですが。Перш за все, дозвольте поцікавитись...", "今日は貴重なお時間と楽しいお話をありがとうございました。Дякую за цікаву розповідь і за те, що приділили мені Ваш дорогоцінний час" [27, с. 104–105].

На когнітивно-інтерпретаційному рівні комунікативні стратегії проявляються у взаємній орієнтації на спільний або схожий когнітивний фрагмент тезаурусів адресата й адресанта, на спільності пресупозицій, на здатності адресата декодувати підтекст, глибинний смисл. Стратегіями цього рівня є також прагнення логічності, відсутності протиріч у висловлюванні, доречної інформативності, новизни, аргументованості:

• すみません。ひまわり小学校へ行きたいんですが、どう行ったらいいですか。Перепрошую. Чи не підкажете, як пройти до початкової школи "Хімаварі"?

• ひまわり小学校ですか。この道を行くと、踏み切りに出ますから、そこを渡ってください。Початкова школа "Хімаварі"? Йдіть цією дорогою до залізничного переїзду і перетніть колії.

• 踏切を渡るんですね。Перетнути залізничні колії?

• ええ、渡ると、すぐ左にあります。Так. Коли перетнете, [школа] буде ліворуч.

• ありがとうございました。Дякую [26, с.65].

Якщо вибачення перед тим, як спитати випадкового перехожого дорогою, і подяка йому за пояснення є елементами, притаманними багатьом лінгвокультурам, то підкреслені у наведеному вище діалогічному тексті позиції є специфічними для японців: має місце уточнення щодо почутого (перепитування, яке носіїв інших культур може навіть дратувати, а для японської мовленнєвої комунікації є конче необхідним з когнітивно-інтерпретаційної точки зору); деякі синтаксичні елементи можуть мати дещо специфічне використання у певних комунікативних актах.

На мотиваційно-прагматичному рівні стратегії адресанта повинні враховувати стратегії адресата, його соціально-рольовий статус, мету вступу у контакт, прокурсивне реагування слухача під час проведення дискурсу. У правилах вибору типу ввічливості регулюючим механізмом виступає т. зв. "парадокс обличчя" (обличчя у цьому сенсі – репрезентація себе кожним членом соціуму), який полягає в тому, що дбаючи про збереження обличчя, комунікант втрачає свободу самовираження [1, с. 172]. Слід мати на увазі, що провідними японськими фахівцями висловлювання за типом мети іноді поділяються на самовираження (自己表出), досягнення адресатом розуміння повідомлення (理解要請) та розгортання дії (спонукання до дії; 行動展開) [14] (ми ще повернемося до цього питання), і можна констатувати, що повну свободу самовираження мовець має лише у першому випадку, майже повну – у другому ("わからない言葉の意味を聞いて、どうすればいいか確認する。Спитати про значення невідомого слова; порадитися, як вчинити", "人や物の様子を詳しく説明する。Докладно описати речі й людей" [26]; "データを基に情報を伝えるスピーチをする。Доповісти інформацію, спираючись на дані", "自分の主張を聞く人に分かりやすく伝える。Зрозуміло пояснити людям власні переконання" [27]). Що ж до третього типу, то тут повсякчас доводиться пам'ятати про мотиваційно-прагматичний аспект, щоб комунікація була успішною.

Отже, не випадково, що у прагмалінгвістиці розглядається комунікативна стратегія мітгації (пом'якшення мовленнєвої поведінки мовця по відношенню до адресата з метою уникнення протиріч, відмови, втрати

обличчя, конфлікту тощо). Це може вважатися особливо актуальним для японської мови, адже комунікативні стратегії мають соціокультурну проєкцію, що проявляється у дотриманні правил спілкування членами етнокультурного соціуму [1, с. 172–173]: "許可を得たいと申し出る・交渉して許可を得る *Запитати про дозвіл; домовитися про дозвіл*", "喜んで誘いを受ける・理由を言って丁寧に断る *3 радістю прийняти запрошення; ввічливо відмовитись, пояснивши причину*" [26]; "話をつなぐ、人を途中で切り上げる・褒める・謙遜する *Підтримати розмову, перервати під час розмови; хвалити, поводитись стримано*", "慰める、元気づける *Утішати, підбадьорювати*", "相手によって呼称を使い分ける・相手によって話すスタイルを使い分ける *Обирати звертання залежно від співрозмовника; обирати стиль мовлення залежно від співрозмовника*" [27].

Ми вважаємо, що комунікативну стратегію мітгації можна називати також стратегією політкоректності. У зв'язку з цим було цікаво з'ясувати, що думають із цього приводу представники японської етнолінгвокультури, які не є фахівцями з лінгвістики, проте мають цінний досвід міжкультурної комунікації.

Так, зокрема, Фуджісава Юко, японка, що проживає у Німеччині, зазначає наступне. Словосполучення "політична коректність" (political correctness) прийнято перекладати японською як "政治的正しさ", але це не означає, скажімо, що Ліберально-демократична партія Японії має бути такою чи іншою, щоб вважатися "правильною". В Японії існує проблема "висловлювання ненависті" (ヘイトスピーチ) по відношенню до іммігрантів та іноземців, що вже тривалий час проживають на її теренах. І тут виникає дилема: забороняти "висловлювання ненависті" як неприйнятні з огляду на політкоректність чи дозволяти їх з огляду на свободу слова. В Японії на законодавчому рівні це поки що не прийнято, а в інших країнах (США, Німеччина та деякі інші країни Західної Європи) – суворо заборонено. Чи є "висловлювання ненависті" виявом свободи слова, у Німеччині, наприклад, навіть не обговорюється, проте, щодо більш широкого поняття – "політична коректність" – чимало громадян демонструють певне нерозуміння. А головна різниця між "висловлюванням ненависті" і "політкоректністю" полягає в тому, що перше – це експліцитний вияв агресії, а політично некоректним вважається щось дискримінаційне, нехай і сказане ненавмисно [21].

Ойта Акіхіко, колишній директор та продюсер японської телерадіомовної компанії "NHK", що мешкає нині у США, висловлюється стосовно політкоректності так. Політична коректність передбачає достатню повагу до раси, статі, віросповідання та інших характеристик співрозмовника у міжособистісних взаєминах. Якщо перекласти цей термін японською, це буде 「政治的な正しさ」. Проте, під ним слід розуміти, насамперед, "нейтралітет без жодної дискримінації" [13].

Що ж до японців, які живуть на теренах самої Японії, то їхні погляди на політкоректність можуть дещо відрізнятися. Чимало громадян Японії говорять про те, що тема політичної коректності стає дедалі більш складною й незручною, і з особливими ускладненнями у цьому зв'язку стикається сьогодні молодь. Часто можна почути також, що громадяни Японії старшого віку продовжують активно використовувати у своєму мовленні слова на кшталт バカちゃんカメラ *фотоапарат для дурнів*, かたわ *каліка*, а також ті, на місці яких лунає звук "пі" під час телевізійного мовлення, оскільки для цієї

категорії людей така поведінка є настільки звичною, що вони не відчують "некоректності" і не вважають, що когось ображають. Іноді можна зустріти навіть жарти на тему політкоректності. Наприклад, мовляв, якщо 営業マン *співробітник торгового відділу (торгівля + man чоловік*; наявне у сучасному двомовному словнику [10, с. 101]) мусимо замінити на 営業パーソン (*торгівля + person особа*), щоб уникнути дискримінації за статевою ознакою, то може й з персонажами мультфільмів варто попрацювати? Давайте замінимо Кин肉マン *Кіннікуман* на "Кин肉パーソン", アンパンマン *Ампман* на "アンパンパーソン", パーマン *Паман* на "パーパーソン".

Якщо коротко підсумувати думки пересічних японців, то можна дійти висновку, що, в принципі, люди вважають за необхідне утримуватися від дискримінаційної мовленнєвої поведінки, але, разом із тим, закликають не перебільшувати і не вдаватися до надмірних обмежень, коли будь-яке необережне слово публічної людини одразу ж викликає цілий вир негативних емоцій у ЗМІ та мережі Інтернет [25]. Ще одним цікавим фактом є те, що іноді люди в Японії самі себе називають словами, які підлягають заміні з огляду на політкоректність: 漁師 *рибалка*, 百姓 *селянин*, 外人 *чужинець* тощо. Постає питання, на яке поки що немає однозначної відповіді: якщо сам себе так назвеш, то це нормально, а якщо інші – то це вже дискримінація?

Неоднозначне ставлення спостерігається і до самого терміну "політкоректність". Так, зустрічаємо, зокрема, такий заголовок: "ポリティカルコレクトネスは日本では言葉狩り? おとぎ話や批判も!" *Політкоректність в Японії – це "полювання на слова"? Казки і критика* [25]. Слово 言葉狩り з'явилося 1993 року в творі Цуцуй Ясутака 「無人警察」 *Автоматична поліція* і стало використовуватися на позначення заборони активного вживання певних лексичних одиниць, має негативні конотації, оскільки у більшості японців асоціюється з полюванням на відьом (魔女狩り) чи полюванням на слабких (おやし狩り). На противагу йому пропонується робочий термін 「社会的に正しい言葉の置き換え」 *заміна на суспільно прийнятні слова*. Однак, при цьому наголошується на тому, що мова повинна відповідати потребам часу: мова існує не так для того, щоб її зберігати, як для того, щоб нею користуватися (у цьому, зокрема, вбачається домінування прагматичного підходу до мови з боку її носіїв), і та японська мова, що використовується нині, з плином часу зміниться, а отже – це лише черговий проміжний етап. Так, зокрема, слово на позначення стійкого порушення когнітивних функцій в результаті органічного ураження мозку 痴呆症 *слабоумство, недоумство* 2004 року було замінено на 認知症 *розлад інтелекту, деменція* (лат.: dementia *безумство*), але далеко не всі японці нині знають, що це відносно нове слово – настільки оперативно й успішно його було засвоєно мовою. Отже, якщо на даному етапі розвитку суспільства виникла потреба відображення у мові рівноправ'я, то, поза сумнівом, над цим необхідно працювати, але повсякчас пам'ятаючи, що заміна одних слів на інші сама по собі не вирішить проблему – це лише відправний пункт [24].

Таку ситуацію допомагає пояснити, зокрема, сучасна когнітивна наука. Усталене твердження про те, що когнітивна семантика вивчає не значення слів, а концепти, не означає відмежування системно-структурного аналізу від аналізу концептуального. На модель лексичного значення екстраполюється не лише логіка, але й аксіологічний (оцінний) чинник, зорієнтований на вира-

ження світобачення національною мовною особистістю, і тому значення одиниць, що володіють здатністю оцінювати на політичну дійсність – ідеологічно не однорідну, соціально різнотипну, культурно поліфонічну – не можуть бути суб'єктивними і етноцентричними [11, с. 6–7].

Отже, концепт "політична коректність" – це, поза сумнівом, одна зі структур, що утворюють ментальну базу японців. Його репрезентують такі терміни: запозичення з англійської мови *ポリテキカル・コレクトネス* (political correctness) та його скорочений варіант *ポリ・コレ*; пряий перекладацький відповідник *政治的正しさ* і розгорнуте пояснення *社会的に正しい言葉の置き換え*; менш частотний варіант із негативними компонентами конотації *言葉狩り*. Певною мірою до концепту "політкоректність" мають стосунок такі споконвічні поняття, як *丁寧さ*, *待遇*, *配慮* тощо, позаяк є безпосередньо пов'язаними з комунікативною стратегією мітгації, проте вважати ці одиниці повноцінними відповідниками для "political correctness" ми не схильні. Однак, можна сміливо стверджувати, що проблема політичної коректності завжди існувала й набуває дедалі більшої актуальності для японського суспільства, і це явище є вельми органічним для японської етнолінгвокультури. Спробуємо довести це, проаналізувавши маніфестації політкоректності на різних стратах сучасної японської мови, її витоки та головні сфери вияву.

Щоб зрозуміти, як політична коректність виявляється на дискурсивному рівні, потрібно звернутися, передусім, до поняття комунікативної інтенції, про яке уже згадувалося. Комунікативна інтенція (*表現意図*) – це мета, з якою мовець формує своє повідомлення. За комунікативною інтенцією можна виділити різну кількість типів мовленнєвих дій, але найдоцільнішим на сьогоднішній день вважається розрізнення, насамперед, трьох великих категорій [14].

1. Самовираження (自己表出). Установка на реципієнта як така відсутня. Виражаються здебільшого власні емоції та реакція на фактори позамовного середовища. Часто зустрічається у т.зв. акті "独り言", коли мовець промовляє щось сам до себе: *ああ、いい油だなあ*. *Хороша водичка (у ванні)!*

2. Роз'яснення (理解要請). Мовець прагне, щоб співрозмовник досяг розуміння певних речей: *鯨は魚類ではなく、哺乳類です*. *Кит – це не риба, а ссавець*.

3. Розгортання дії (行動展開). Мовець очікує, що співрозмовник не тільки зрозуміє суть справи, але й удасться до певних дій. Іноді метою висловлювання є перехід до дій самого мовця або ж обох комунікантів: *水を一杯ください*. *Дайте, будь ласка, склянку води; この辞書、使ってもよろしいでしょうか*. *Можна мені скористатися цим словником?*; *さあ、行きましょう*. *Ну, ходімо*.

У третьому типі мовленнєвих дій (行動展開) доцільно розглядати, насамперед, такі: застереження і порада (*忠告・助言*); запрошення до спільної дії (*勧誘*); інструкція, розпорядження, наказ (*指示・命令*); отримання дозволу (*許可求め*); надання дозволу (*許可与え*); пропонування послуги (*申し出・提供*); уточнення (*確認*); повідомлення про свою наступну дію (*宣言*). Ці мовленнєві дії, на нашу думку, можна вважати фреймами взаємодії.

Спробувавши узагальнити все розмаїття трактувань поняття "фрейм", український термінознавець О.О. Коляденко виділила такі розуміння терміна

"фрейм" у лінгвістиці: 1) фрейм як система вибору мовних засобів – граматичних правил, лексичних одиниць, мовних категорій, – пов'язаних із прототипом сцени; 2) фрейм – сукупність стандартизованих дійсних і потенційних знань про явища, що мають складну багатоконпонентну структуру, цілісне уявлення про багаторівневий концепт; 3) фрейм – когнітивна модель, що репрезентує знання й оцінки, пов'язані з конкретними, часто повторюваними ситуаціями; 4) фрейм як одиниця знань, організована навколо концепту, що містить відомості про суттєве, типове та можливе для цього концепту в межах певної культури [7, с.139].

Наведена вище диференціація фреймів взаємодії здебільшого узгоджується з пропонованою сучасними японськими дослідниками [14]. Кожна з виділених мовленнєвих дій характеризується своїм рівнем етикетності, зумовлює різний ступінь використання ввічливих мовних засобів у відповідних комунікативних актах, має свої прийоми уникнення типових комунікативних помилок, що можуть стати на заваді успішній реалізації комунікативної стратегії політичної коректності.

Переходячи до аналізу виявів політичної коректності на лексичному стратумі сучасної японської мови, зауважимо, що, як і в інших етнолінгвокультурах (зокрема, в американській), в Японії політично коректні еквіваленти отримує лексика, пов'язана з расово-етнічною, статеву та соціальною приналежністю людини, її фінансовим станом; описом зовнішності та станом здоров'я людей; негативною оцінкою діяльності інших осіб. Проте, японці подекуди демонструють дійсно непересічні здобутки у цій царині, і на особливу увагу в цьому зв'язку заслуговують, зокрема, назви тварин. Так, 2007 року Науковою асоціацією іхтіологів Японії було змінено назви деяких риб: *イザリウオ* (букв.: *риба-каліка*) на *カエルアノコウ* (*морський чорт; вудильник*); *オシザメ* (букв.: *глуха акула*) на *チヒロザメ* (*псевдокуняча акула дрібнозуба*); *メクラウナギ* (букв.: *спілий вугор*) на *ヌタウナギ* (*міксин*). У такий спосіб вдалося уникнути деяких небажаних асоціацій (з інвалідністю людини).

Загалом же, уникнення вживання одиниць, що мають негативні оцінні конотації (образливі, дискримінативні), на нашу думку, можна, у певному розумінні, порівняти з давніми табу. Варто згадати хоча б список табуйованих слів із середньовічних записів ритуалів при головному святилищі стародавнього храму Ісе – головної синтоїстської святині. Згідно з цим списком, зокрема, Будду мали називати *中子* "середня дитина", сутри – *染め紙* "фарбований папір", буддійський храм – *瓦葺* "будівля із черепичним дахом", кров – *汗* "піт", хворобу – *休み* "відпочинок", смерть – *治り* "одужання, повернення до попереднього стану", могилу – *土塊* "грудка землі" [4]. Тоді також мала місце евфемізація, але якщо в давнину заміна слова диктувалася страхом перед духами, силами природи, то сьогодні йдеться про інше побоювання – зганьбити себе, втратити обличчя, не бути прийнятим певними соціальними групами – тобто, своєрідний страх перед суспільством.

Не виключено, що саме цей страх спричинив появу у видавництвах, телерадіокомпаніях, фірмах звукозапису Японії офіційного штатного контролю матеріалу перед публікацією (*表現の自主規制*). Це витікає із переконання, що свобода слова не означає цілковитого свавілля. Жорстка цензура часто спричиняє зменшення обсягу продажів через суперечки з авторами або навіть повне вилучення продукту з торгових точок, і, щоби певною мірою запобігти таким неприємним наслідкам,

публікуються переліки слів та виразів, заборонених до використання в ефірі та на сторінках ЗМІ, з рекомендованими варіантами заміни та коментарем щодо причин неприйнятності [22; 23]. Також зазначимо, що неполіткоректні лексичні одиниці активно вилучаються не лише з текстів, призначених для оприлюднення в засобах масової інформації, а й з двомовних словників, що видаються на теренах Японії [8; 10; 19; 20], і навіть з електронних систем зміни абетки на ієрогліфи, що використовуються при наборі тексту з клавіатури (IME).

Говорячи про вияви політичної коректності на лексичному рівні сучасної японської мови, потрібно зазначити, що чимало одиниць, які нині вважаються суспільно неприйнятними, мають цікаву етимологію, пов'язану, зокрема, і з давніми віруваннями та уявленнями. Так, слово *業病* на позначення тяжкої чи навіть невиліковної хвороби походить від слова *悪業*, що означає поганий вчинок, гріх, який мав місце у попередньому житті. Слово *せむし горбань* (букв.: *спина + комаха*) зобов'язане своєю появою давньому уявленню людей про те, що деформація спини відбувається через те, що в ній оселяються комахи, або ж внаслідок укусу певних комах. Лепру (хворобу Хансена) традиційно пов'язували з малозабезпеченими чи недолюдими людьми, про що свідчить ієрогліф *癩*, який іноді може використовуватися у назві цього захворювання (*ライ病*). Облисіння в Японії свого часу набуло несподіваного асоціативного зв'язку з Тайванем (*台湾ハゲ*), оскільки ця недуга помітно поширилася серед військових, відряджених туди 1894 року. Такі негативні асоціації, що закріпилися історично, в умовах сучасного демократичного суспільства повинні бути усунені, і відбувається це, переважно, шляхом нейтралізації окремих сем, за рахунок відмови від активного вживання слова у мовленнєвій практиці або ж у результаті лексичних заміни, заснованих на евфемізації. За нашими спостереженнями, лексика, яку не рекомендується вживати з міркувань політкоректності, належить, переважно, до п'яти великих тематичних груп. Розглянемо кожну з них детально.

1. Неповага до особистості й прав людини

Соціальна неприйнятність лексичних одиниць цієї групи має значне історичне підґрунтя, яке досить не важко виявити. Так, слова *部落* та *特殊部落* свого часу широко використовувалися на позначення особливих поселень, мешканці яких (*部落民*) виконували такі роботи, як утилізація відходів, поліцейські функції, кожум'яцтво, різництво тощо. Таку професійну діяльність більшість японців вважали "нечистою", і це пояснює етимологію ще однієї назви цієї категорії людей – *穢多* (букв.: *穢れが多い仕事 робота, в якій багато нечистого*). З огляду на це було запропоновано вживати або одиниці з нейтральною (можливо, навіть занадто нейтральною) семантикою (*集落 населений пункт; 地区 район*), або підкреслено політкоректний термін – *同和地区 райони з ліквідованою соціальною дискримінацією*. У поширених сучасних двомовних словниках, виданих у Японії, уже не зустрічаємо статей із заголовками "部落", "部落民", "特殊部落" та "穢多" [8; 10; 19; 20]. Зустріти їх можна у японських тлумачних та енциклопедичних словниках [15; 16], а також у старих двомовних словниках, виданих переважно за межами Японії, наприклад, у "Великому японсько-російському словнику" за редакцією видатного російського японіста М.Й. Конрада [2; 3].

Люди, що жили в описаних вище поселеннях, зазнавали дискримінації починаючи з XVII ст., становили меншість в японському суспільстві й були представниками соціальних низів. Зрозуміло, що сьогодні акценту-

вати на цьому увагу не бажано, і тому цілком логічно видається також тенденція до уникнення активного використання таких одиниць, як *身分, 家柄* та *血筋*. Перше із перелічених слів має чотири основні значення: 1) клас, прошарок; 2) соціальний стан; 3) матеріальний стан; 4) особа [10, с. 1054–1055]. На сьогоднішній день це слово використовується переважно у четвертому значенні, наприклад, у сполученні *身分証明書 (身分証) посвідчення особи*, проте й у таких випадках рекомендується на прикладі менш частотних, сенсифічних одиниць – *家柄 походження, рід, родовід* та *血筋 рід, родовід, кровне споріднення: 彼は家柄がいい. Він походить зі шляхетного роду; 由緒ある家柄 старовинний шляхетний родовід* [10, с. 38]; *一族の血統が絶える рід переривається; ~の血筋を引いている вести свій родовід від...; 血筋の賤しい той, що походить з низів* [3, с. 278].

Неповага до особи може виявлятися не лише в апелюванні до її соціального походження чи матеріального стану, а й у відмові від розгляду її як повноцінної людини. Найбільшу увагу в цьому зв'язку привертає слово *人非人 нелюд, негідник*, яке пропонується замінити на *ひとでなし*, що має ідентичну семантику (букв.: *не є людиною*). Причина такої заміни має, знову ж таки, історичне (або навіть – історико-культурологічне) підґрунтя: по-перше, слово *人非人* у буддійській термінології має значення "істота, що є не людиною (а, наприклад, добрим (夜叉) чи злим (悪鬼) духом природи)"; по-друге, це слово містить надзвичайно негативний оцінний компонент конотації – так у давнину зневажливо називали жебраків і злочинців; по-третє, в епоху Едо (1603–1867) ця лексична одиниця активно використовувалася на позначення людей низького соціального статусу, що традиційно виконували "брудні" види робіт, про які йшлося вище. Прийнятний з точки зору політкоректності варіант (*ひとでなし*) не містить у своїй семантиці настільки негативних компонентів конотації, і цьому, з-поміж іншого, сприяє графіка: слово рекомендується повністю записувати абеткою *xiparana*, і за рахунок цього, на нашу думку, відбувається часткове пом'якшення негативної семантики "не є людиною".

Ставлення до особи як до повноцінного члена суспільства значною мірою визначає те, чи можна їй довіряти. Отже, якщо кимось зацікавилась довідково-детективна агенція (*興信所*), можуть одразу ж з'явитися сумніви щодо надійності цієї людини, оскільки акцент у такій назві робиться саме на довірі. Задля уникнення небажаного спрямування на особу, цей акцент пропонується змістити з довіри на процес розслідування, використовуючи на позначення довідково-детективної агенції слово *調査機関*, що має нейтральну семантику.

Іншим прикладом своєрідної імпліцитної відмови від визнання повноцінності особи може бути слово *特殊学級 спецклас*. З метою нейтралізації семи "специфічний" ("не такий, як усі") 2006 року було вирішено відмовитися від подальшого використання цієї лексичної одиниці, запровадивши натомість іншу – *特別支援学級 клас із особливою підтримкою*. Існує також варіант *身障児学級 клас для дітей з інвалідністю*, проте, як буде показано в наступному підрозділі, фізич-

ні вади в японській лінгвокультурі також, здебільшого, підлягають евфемізації – наголошення на них (і особливо – вульгарне) вважається неприйнятним з огляду на політичну коректність.

2. Зневага до фізичних та психічних вад людини

До цієї категорії належать слова на позначення осіб з інвалідністю в цілому (*かたわ каліка; 植物人間 прикутий до ліжка, людина у комі*), а також конкретно осіб із вадами зору (*めくら сліпий*), слуху (*つんぼ глухий*), мовлення (*おし німий; どもり заїка*); тих, хто має порушення волосяного покриву (*台湾ハゲ лисий, голломозий*), дефекти кінцівок (*びっこ, ちんぼ кульгавий; いざり каліка, безногий*), хребта (*せむし горбань*), іншу патологію (*しらっこ "усім блондинам блондин", "недофарбований природою"; みつち "заяча губа", "вовча паща"*); осіб, що мають психічні розлади (*白痴, 虚仮, きちがい, 狂人 ідіот, божевільний, ненормальний*). Окрім того, сюди входять назви окремих захворювань (*業病 фатальна (невиліковна) хвороба; ライ病 проказа (лепра); かさっかき венеричне захворювання*). Головними шляхами мітігації з огляду на політкоректність у цій царині є такі:

1) відмова від активного використання некоректної одиниці (*業病, きちがい, 狂人, せむし, みつち*);

2) заміна просторічного слова на медичний термін: *かたわ* → 身体障害者 *інвалід*; *めくら* → 視力障害者 *інвалід по зору*; *つんぼ* → 聴覚障害者 *інвалід по слуху*; *どもり* → 言語障害者 *особа з порушенням мовлення*; *白痴, 虚仮* → 精神障害者 *пацієнт із психічними розладами*; *かさっかき* → 性病患者 *особа із захворюванням, що передається статевим шляхом*; *台湾ハゲ* → 禿頭病 *облисіння, алопеція*; *ライ病* → ハンセン病 *хвороба Хансена*; *しらっこ* → 白皮症 *альбінізм*;

3) евфемізація (зміщення акценту з каліцтва на не-свободу, перехід від ототожнення людини з неістотою до її поточного стану, використання слів іншого походження, що не викликають негативних асоціацій у представників даного мовного колективу, тощо): *かたわ* → 身体の不自由な人 (*окарада не-вільна*), *めくら* → 目の不自由な人, *つんぼ* → 耳の不自由な人, *おし* → 口の不自由な人, *びっこ (ちんぼ, いざり)* → 足の不自由な人 *букв.: люди з не-свободою у тілі, очах, вухах, роті, ногах*; *植物人間* → 植物状態人間 *букв.: не "людина-рослина", а "людина у стані рослини"*; *しらっこ* → アルビノ *альбінос*.

На особливу увагу в цій категорії заслуговують похідні одиниці. Позаяк своїм виникненням вони завдячують неприйнятним з точки зору політкоректності словам, усі ці утворення містять у своїй семантиці елемент зневаги й глузування. Так, *あきめくら* *неписьменний* походить від *めくら сліпий* і має відтінок осуду. Те саме походження має і слово *めくら* *печатка наосліп*, що використовується тоді, коли людина приймає рішення без належного вивчення документів і ознайомлення з деталями справи. *つんぼ* *стакан* утворилося від *つんぼ глухий* і з епохи Едо вживається на позначення віддалених від сцени глядацьких місць, з яких погано чути те, що говорять учасники вистави, а в сучасній мові набуло ще одного значення: особа, що попри свою причетність до справи є не вельми обізнаною з тим, що саме відбувається.

Сучасна мовна політика вимагає жертвувати образністю на користь політичної коректності. Коли існує небезпека образити когось (зокрема, людей з обмеженими фізичними можливостями), рекомендується вдаватися до використання у мовленні більш ординарних одиниць (найчастіше – із прямим значенням): 字の読めない人

букв.: людина, що не може читати письмові знаки; ろくに見ないで判を押す ставити печатку, майже не дивлячись; 聞こえないところ там, де не чути. Пропонується відмовитися навіть від активного вживання деяких цікавих паремій: めくら蛇におじず Дурні поспішають туди, куди янголи бояться і ступити (букв.: Сліпі не бояться змії); きちがいに刃物 Дати до рук божевільного зброю; きちがいに沙汰 Здоровий глузд не дав би так вчинити; 狂気の沙汰 Це якийсь божевільня!; 天才と狂人は紙一重 Між генієм та безумцем – тонка грань [17; 18].

3. Зневага до професійної діяльності особи

Передусім, у цій категорії слід виділити групу професій, що, як уже говорилося, споконвічно вважалися в Японії "нечистими". Природно, що традиційно вживані на їх позначення слова можуть містити у своїй семантиці цілу низку негативних компонентів конотації, головними з яких є бруд (у прямому й переносному значенні), виснажлива фізична праця і приналежність до низів суспільства.

Прагнення нейтралізувати сему "бруд" вбачається, зокрема, у таких прикладах: 汚穢屋, 汲み取り屋 *асенізатор* → 清掃員 *прибиральник*, 作業員 *оператор*; クズ屋, バタ屋, ゴミ屋 *сміттяр* → 廃品回収業者 *утилізатор відходів*, 資源交換業 *фахівець із переробки вторсировини*. Схожою є тенденція до нейтралізації семи "смерть": 犬殺し *вбивця (безпритульних) собак* → 野犬捕獲員 *працівник служби відлову собак*, 狂犬病予防技術員 *працівник служби запобігання поширенню сказу*; 屠殺 *різництво* → 食肉解体 *м'ясозаготівля*; 屠殺人 *різник* → 食肉市場職員 *постачальник м'яса*, 屠畜場従業員 *працівник м'ясокомбінату*; 屠殺場 *скотобійня* → 屠畜場 *м'ясокомбінат*; 隠亡 *спалювач трупів* → 火葬場従業員 *працівник крематорію*.

В окрему групу можна виділити назви професій, що містять елемент неповаги до чужої праці й людей, що нею займаються. Зрозуміло, що в умовах сучасного японського демократичного суспільства така номінація не є припустимою і підлягає обов'язковому коригуванню, що активно відбувається за рахунок як лексичних, так і морфологічних засобів. Проілюструвати цей процес допоможуть, зокрема, такі приклади: 沖仲仕 *портовий вантажник* → 港湾労働者 *працівник порту*; 職工 *ремісник, майстровий* → 工員 *робітник*, 工場従業員 *працівник заводу*; 親方 *старший, шеф (може асоціюватися з кримінальними колами: ватажок)* → チーフ, 班長 *викорроб (на цивільному будівництві)*; 日雇い (ニコヨン) *поденник (найманий робітник з поденною оплатою праці)* → 自由労働者 *вільнонайманий працівник*, フリランサー; 給仕 *челядник, коридорний, посильний* → ボーイ, 接客係 *офіціант*, portyе, черговий адміністратор; 下女 *служниця*, 下男 *служник* → お手伝い *сан помічниця, помічник*; 三助 *лазник*, *букв.: три послуги (розпалити, регулювати пару, виконувати забаганки гостей)* → 浴場従業員 *працівник лазні*; 町医者 *"лікар у міському кварталі"* → 開業医 *лікар, що має приватну практику*; 百姓 (どん百姓) *(безземельні) селяни, селяни-наймити* → 農民 *селяни*, 農家の人 *фермери, аграрії*; 坊主 *"бритоголовий", "голомозий"* → 僧侶, お坊さん *буддійський монах*.

Слова 工夫, 土方, 土工, 人足, 人夫 можна вважати синонімами до 肉体労働者 *чорнороби*. Замість них у сучасній мовленнєвій практиці вживаються інші слова: 労働者, 作業員 *робітник*, 異なる *робочий*, オペレーター. Не

стільки (або – не тільки) неповага, скільки відтінок застарілості притаманний багатьом лексичним одиницям із суфіксом ~屋, і тому пропонується провести низку адекватних заміні: かつぎ屋 *барига, спекулянт* → 行商人 *розносний торговець*; 土建屋 *будівничий* → 土建業者 *будівельник, забудовник*; 建設業者 *виконавець будівельних робіт*; 床屋 *голяр, цирульник* → 理容師, 理髮師 *перукар, перукар-стиліст*; 郵便屋 *листоноша* → 郵便配達員 *поштар, працівник пошти*. Цікаво, що й відносно нові слова можуть виявитися, так би мовити, морально застарілими: OL (office lady) *жінка-офісний працівник* → 女子社員 *жінка-працівник фірми*, 女子事務員 *жінка-службовець*, 会社務めの女性 *жінка, що працює у компанії*. Головна причина відмови від уживання слова "OL" може вбачатися у гендерній нерівності, позаяк схожого лаконічного (можливо, аж занадто) варіанту номінації офісного працівника чоловічої статі (чогось на кшталт "OG" від "office gentleman") не існує.

Про гендерну нерівність як передумову лексичних заміні з метою дотримання політкоректності варто поговорити докладніше. На одну зі статей у назві професії чи заняття вказують, переважно, ієрогліфи 夫 та 男 (на чоловічу стать) і 女 та 婦 (на жіночу стать). Задля уникнення дискримінативності мовлення, слова з такими елементами підлягають заміні на нейтральні (без указівки на стать працівника): 漁夫 → 漁民, 漁船員 *рибалка*; 鋤夫 → 鋤山労働者, 鋤員 *шахтар*; 線路工夫 → 保線員, 保線区員 *обхідник залізничної колії*; 潜水夫 → 潜水作業員 *водолаз, підводник*; 女中 → お手伝いさん *помічник*; 看護婦 → 看護師 *молодший медичний персонал*; 保母 → 保育士 *особа, що здійснює професійний догляд за дітьми*. Проте, іноді проблема полягає не в гендерній нерівності, а, все ж таки, у відтінку зневаги. У таких випадках при заміні вказівка на стать зберігається: 女給 → ホステス *хостес*, ウェイトレス *офіціантка*; 女工 → 女子工員 *робітниця*, 女子従業員 *працівниця*. До проблеми гендерної нерівності прилягає проблема дискримінації за віковою ознакою, хоча таких прикладів нами було виявлено порівняно небагато: 小僧, 丁稚 *молодий помічник у крамниці* → 店員 *працівник магазину, продавець*.

Іноді неповага до особи відчувається через вживання у мовленні скороченої назви її професії замість повної: 芸人 → 芸能人 *артист*; 運ちゃん → 運転手 *водій*. Якщо ж додати до повної назви професії суфікс шанобливості ~さん (~様), можна висловити підкреслену повагу до особи: 運転手 → 運転手さん *водій*; ガイド → ガイドさん *гід, екскурсовод*. Часто за рахунок одного лише додавання гонорифічних афіксів до назви професії чи роду занять відбувається достатня адаптація лексичної одиниці до політично коректного вживання: おまわり → お巡りさん *(патрульний) поліцейський*; 百姓 → お百姓さん *селянин*; 郵便屋 → 郵便屋さん *поштар*; 板前 → 板前さん *кухар*.

4. Неповага до людей певної расової чи національно-етнічної приналежності, вихідців із певних територій

Вилучення з мовленнєвої практики дискримінативної лексики, безпосередньо пов'язаної з расовою і національно-етнічною приналежністю людей, завжди було і залишається головною передумовою політичної коректності для будь-якої етнолінгвокультури. Що ж до Японії, то тут такі лексичні одиниці задіяні, переважно, у номінації громадян різних держав, вихідців з різних країн і територій, у тому числі – регіонів самої Японії, статусу окремих груп громадян, позаяк це безпосередньо пов'язано

з проблемами суспільно-політичного характеру. Дискримінація за суто расовою ознакою, порівняно з багатьма іншими країнами, в японському суспільстві ніби то відходить на задній план, хоча низку некоректних у цьому плані слів таки можна зустрівати. З них і почнемо наш огляд.

Паралельно з одиницею з нейтральним (необразливим) значенням 黒人 *негр, чорношкірий, негроїд* у сучасному мовленні функціонують слова з негативним компонентом конотації ころんぼ *чорновидий*, ニガー *нігер*, ニグロ *негритос*, クロ *чорний*. У дискримінативних назвах європеїдів (白人) акцент робиться не на кольорі шкіри, а на кольорі волосся: 毛唐 (人), 紅毛人 *"люди з дивним кольором волосся"*, проте, варто зазначити, що ці одиниці відійшли у минуле, асоціюються, насамперед, з тими часами, коли японці мали свої перші контакти з європейцями, а у сучасному мовленні вживаються рідко.

Що ж до політично некоректної номінації громадян інших держав, то більшість назв у цій категорії пов'язані з КНР та Корейським півостровом. Китайців (中国人) японці можуть називати チャンコロ, 支那人 (シナ人), а Китай – 中共 (замість 中国 чи 中華人民共和国). Страви китайської кухні (中華料理) можуть іменуватися 支那料理, а одна з них – китайська локшина (中華そば) – 支那そば. Корейців (朝鮮人, 韓国人) зневажливо називають 鮮人 чи 半島人 *"люди з Півострова"*. Північна Корея (北朝鮮, 朝鮮民主主義共和国) іноді репрезентується некоректною скороченою назвою 北鮮, а Південна Корея (韓国, 大韓民国) – 南鮮.

Не менш цікавими є політично некоректні одиниці, пов'язані з деякими іншими країнами та їх громадянами, а також із самою Японією. Замість нейтральних слів アメリカ人 *американець*, イタリア人 *італієць*, ロシア人 *росіянин*, ユダヤ人 *єврей*, オランダ人 *голландець* у мовленні японців можуть вживатися стилістично знижені еквіваленти: アメ公, イタ公, ロスケ, ジュー, ダッチマン. Зауважимо, що й слово "японець" (日本人) має такий еквівалент: ジャップ. Ще одним цікавим фактом є те, що "турецьку лазню" (トルコ風呂) в Японії нині пропонують називати ソープランド *соапланд*, а жінок, які там працюють (トルコ嬢), – ソープレディ, вірогідно, з метою уникнення дещо недоречної асоціації з Туреччиною, позаяк такі установи є частиною японської секс-індустрії, також відомої як 水商売 *мідзу-шьобай*.

Спираючись на наші особисті спостереження під час стажування в Японії, можемо сказати, що більшість пересічних японців виявляють негативне ставлення не так до представників певної раси чи етносу, як до тих іноземних громадян, які демонструють активне несприйняття японської культури і самі схильні до неприйнятної мовленнєвої поведінки, зокрема – до вживання політично некоректної лексики щодо громадян Японії та їхніх звичаїв і уподобань.

Досягнення політичної коректності у даній тематичній групі також не обходиться без евфемізації. Так, економічно відсталі країни (後退国, 後進国, 低開発国) рекомендується називати 開発途上国 чи 発展途上国 *країни, що розвиваються*, ліквідуючи при цьому такі негативні семи, як "відсталі", "задній", "низький" тощо, і наголошуючи на триванні процесу розвитку. Говорячи про статус окремих громадян, фокус уваги також можуть переносити із примітиву й негативу на нейтральну семантику. Так, корінних жителів територій уже не називають 土人 (букв.: *людина землі, прив'язаний до землі*) – про-

понується назва 原住民 ("споконвічне населення", центральною є сема "жити"). Те саме стосується і переселенців: 移民 *іммігранти* → 海外移住民 (не "люди, що перемістилися", а "люди з-за кордону, що змінили місце свого проживання").

Колоквіальні еквіваленти назв окремих територій можуть вважатися продуктом дещо недоречної метафоризації чи метонімізації. Наприклад, японське узбережжя Тихого океану (太平洋側) іноді називають 表日本, а узбережжя Японського моря (日本海側) – 裏日本, активуючи тим самим небажану асоціацію з опозицією "лице – спід" (або "перед – зад") і дискримінуючи таким чином жителів відповідного регіону. Малонаселені райони Японії зазвичай називають 過疎地帯, 辺地 або 高山地帯, проте, не виключено, що саме з міркувань евфемізації в ужиток було введено перифраз 日本の子ベット *Японський Тибет*. Високу образність такої одиниці важко заперечити, однак, по-перше, з Тибетом пов'язані, переважно, інші ремінісценції та алюзії, а ніяк не асоціації з малонаселеністю і, тим паче, недонаселеністю (過疎化), що є серйозною проблемою регіонів, про які йшлося, і, по-друге, надання такої несподіваної характеристики Тибетові (як своєрідна зворотна дія перифрази) навряд чи може вважатися політично коректним.

І, насамкінець, варто сказати кілька слів про таку лексичну одиницю, як 田舎 село, *сільська місцевість*. Адекватна з погляду політкоректності заміна для цього слова не пропонується – необхідно просто бути уважним до контексту. Так, якщо має місце експліцитне протиставлення сільської місцевості до Токіо або інших великих міст Японії, найвірогідніше, повідомлення матиме дискримінативний, по відношенню до сільських жителів характер. Якщо ж про село говориться абстраговано від конкретних населених пунктів чи осіб (町の子供. 田舎の子供. *Міські діти. Сільські діти.*), або людина розповідає про власну малу батьківщину (生まれた土地 *місцина, де я народився*), то проблем не повинно бути, як вважають представники Японської телерадіомовної компанії (NHK), наголошуючи, що, у будь-якому разі, варто замислюватись над тим, яке враження ваше повідомлення може справити на співрозмовника [22; 23].

5. Арго, просторіччя, жаргон

До цієї категорії належить лексика зниженого стилістичного тону, що викликає асоціації з кримінальними колами, навіть якщо не має безпосереднього відношення до життя криміналітету: スケ, ナオン (女 *жінка*); あらめん (初対面 *перша зустріч, знайомство*); やばい (危ない, 危険な *небезпечний*); ゲンナマ (現金, キャッシュ *готівка*); ザギン (銀座 *район Гіндза*); ズージャー (ジャーズ *джаз*).

Прикладами яскраво забарвленого кримінального арго є такі слова: ほんぼし (真犯人 *реальний винуваець*), ブタ箱 (留置場 *ізолятор тимчасового тримання*), サツ (警察 *поліція*), デカ (刑事 *детектив, поліцейський*), ガザ (捜索 *розшук, розслідування*), コロシ (殺人 *вбивство*), タタキ (強盗 *пограбування*), ブツ (盗品 *награбоване*), チャリンコ (スリ *крадіжка*), ノビ (空き巣 *будинки без нагляду*), パク (逮捕する *затримувати, арештувати*).

Що ж до слів на кшталт イカサマ *підробка* та インチキ *шахрайство*, то замість них рекомендується вживати нейтральні еквіваленти 偽物 *та* ごまかし *відповідно*, хоча до суттєвого зниження тональності спілкування вони не призводять. Те саме можна сказати і про

ネコノバ *замовчування факту знайдення чужого майна*, але нейтрального відповідника це слово не має – рекомендується просто не вживати його, хоча ця одиниця репрезентує надзвичайно цікавий концепт. Замість 強姦 *зґвалтування* у повсякденному мовленні вживають 乱暴 *чи* 暴行, проте якщо це юридичний термін, проблем із політичною коректністю не виникає.

Наше дослідження політичної коректності як лінгвопрагматичної категорії, здійснене на матеріалі сучасної японської мови, дозволило дійти низки **висновків**.

По-перше, політична коректність повинна розглядатися як синкретична культурно-поведінкова та мовна категорія, як принцип, що вимагає відмовлятися від використання в мовленні всіх тих одиниць, котрі можуть уразити гідність індивіда, і вдаватися до заміни їх нейтральними або позитивно забарвленими. По-друге, для дослідження політичної коректності найбільш релевантним є напрям лінгвістичної прагматики, орієнтований на моделювання когнітивних структур, які забезпечують інтерактивність дискурсів. По-третє, ми переконалися в тому, що політкоректність є комунікативною стратегією, яка у вербальному кодї висловлювання найяскравіше проявляється на мотиваційно-прагматичному рівні. По-четверте, більшість пересічних громадян Японії вважають за необхідне утримуватися від дискримінативної мовленнєвої поведінки, але висловлюються проти запровадження надмірних обмежень у публічному мовленні. По-п'яте, концепт "політична коректність" є однією зі структур, що утворюють ментальну базу японців. Пошосте, було встановлено, що при вивченні політичної коректності на дискурсивному рівні доцільно звертатися до понять "комунікативна інтенція" та "фрейм взаємодії". По-сьоме, наші спостереження за виявами політичної коректності на лексичному рівні сучасної японської мови дозволяють говорити, зокрема, про: а) заміну неприйнятної (політично некоректної) одиниці на нейтральну чи підкреслено політкоректну; б) зміщення акцентів, зокрема, з хвороби на людину, з дуже близького і добре зрозумілого носіям мови на менш звичне й зрозуміле (заміна розмовного, вульгарного, споконвічного на більш офіційне, нейтральне, сучасне: зокрема, питомо японська лексика *варо* замінюється на лексику китайського походження *канго*, і у такий спосіб відсікається частина негативних асоціацій, які закріпилися історично); в) уникнення наголошення на грубій фізичній праці; г) тенденцію уникати небажаної проєкції не тільки на стать особи, а й на її вік; д) відмову від уживання деяких паремій з метою досягнення політичної коректності; е) семантичний відтінок зневаги, притаманний багатьом скороченим формам слів; ж) важливу роль, що її відіграє для стратегії політкоректності морфологія; і) трактування багатьох неприйнятних одиниць як застарілих: позаяк сам позамовний референт уже відійшов у минуле, то і слово на його позначення слід вживати тільки в історичному дискурсі.

Список використаних джерел:

1. Абрамович С.Д. Мовленнєва комунікація / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова : Підручник. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 472 с.
2. Большой японско-русский словарь : в 2-х томах / Под. ред. Н.И. Конрада. – М.: Советская энциклопедия. Т. 1 : А-Р. – 1970. – 808 с.
3. Большой японско-русский словарь : в 2-х томах / Под. ред. Н.И. Конрада. – М.: Советская энциклопедия. Т. 2 : С-Я. – 1970. – 920 с.
4. Ермакова Л.М. Храмовый комплекс Исэ и архаические верования / Л.М. Ермакова // Синто – путь японских богов: В 2 т. Т. I. Очерки по истории синто / Отв. ред. Е.М. Ермакова, Г.Е. Комаровский, А.Н. Мещеряков. – СПб.: Гиперион, 2002. – С. 409–423.
5. Завадська О.В. Політкоректність як мовленнєва стратегія / О.В. Завадська // Мовні і концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 33. – С. 178–183.

6. Каптюрова О.В. Реалізація концепту "політична коректність" в мас-медійному дискурсі [Електронний ресурс] / О.В. Каптюрова // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43 (2). – С. 137-146. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2013_43\(2\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2013_43(2)_23).
7. Коляденко О.О. Термін *фрейм* у лінгвістиці [Електронний ресурс] / О.О. Коляденко // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2 (1). – С. 139-144. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2013_2%281%29_17.
8. Русско-японский словарь / Под. ред. М. Того, С. Сомэя, Т. Исоя, С. Исияма. – Токио: Кэнкюся, 1988. – 2763 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Японско-русский словарь / Под. ред. Т. Фудзинума. – Токио: Кэнкюся, 2000. – 1183 с.
11. Яремко Я.П. Концептуальні поняття сучасної політології: лінгвокогнітологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Яремко Ярослав Петрович; ДВНЗ "Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника" МОН України. – Одеса, 2015. – 36 с.
12. Political Correctness [Електронний ресурс]: English / Oxford Living Dictionaries. – Режим доступу: http://en.oxforddictionaries.com/definition/political_correctness.
13. 老田章彦. アメリカ人、差別批判が怖くてもうかつに口を開けず [Електронний ресурс] / 老田章彦 / 国際 // Japan Business Press. – Режим доступу: <http://jbpres.ismedia.jp/articles/-/47893>.
14. 蒲谷宏, 川口義一, 坂本 恵. 敬語表現. 大修館書店. – 東京, 1998. – 236頁.
15. 広辞苑 / 新村出編. – 第六版. 岩波書店 – 東京, 2008. – 3458頁.
16. 国語辞典 / 森岡健二 他 監修. 集英社. – 東京, 1993. – 2064頁.
17. 故事ことわざ活用事典 / 戸谷高明監修. 創拓社. – 東京, 2001. – 542頁.
18. 故事ことわざ事典 / 守随憲治監修. 新文学書房. – 東京, 1984. – 428頁.
19. 新英和中辞典 / 竹林滋・吉川道夫・小川繁司編修. – 第六版. – 研究社. 東京, 1997. – 2111頁.
20. 新和英中辞典 / R.M.V. Collick・日南田一男・田辺宗一編修. – 第四版. – 研究社. 東京, 1995. – 2003頁.

21. 藤沢祐子. ポリティカル・コレクトネスとは? 「平等」の本当の意味が面白い [Електронний ресурс] / 藤沢祐子 (Wasabi) / ブログ // The Huffington Post in association with The Asahi Shimbun. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.jp/yuko-fujisawa/political-correctness_b_8802070.html.
22. 放送禁止用語一覧 [Електронний ресурс] サークル monoroch - モノロク. – Режим доступу: <http://monoroch.net/kinshi>.
23. 放送禁止用語集 [Електронний ресурс] odio's Moonwalker // Yahoo! Japan ジオシティーズ. – Режим доступу: <http://www.geocities.co.jp/WallStreet/4845/odio/kinku.html>.
24. ポリティカル・コレクトネスとは 「言葉狩り」は絶対必要だろ! [Електронний ресурс] コラム / 性差別 // ヨッセンス. – Режим доступу: <http://yossense.com/political-correctness>.
25. ポリティカルコレクトネスは日本では言葉狩り? おとぎ話や批判も! [Електронний ресурс] 海外 // 気ままなトピックス! – Режим доступу: <http://kimamana-topic.com/4923.html>.
26. みんなの日本語中級I. スリーエーネットワーク. – 東京, 2010. – 203頁.
27. みんなの日本語中級II. スリーエーネットワーク. – 東京, 2012. – 191頁.

Надійшла до редколегії 26.08.16

Комиссаров К., канд. филол. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОРРЕКТНОСТЬ КАК ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОГО ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА)

Рассмотрена политическая корректность как категория лингвопрагматики: проанализировано содержание понятия "политическая корректность", определены основные аспекты проблемы политической корректности в контексте политической коммуникации; указано на актуальность проблемы политической корректности с точки зрения лингвистической прагматики; доказано с помощью фактического языкового материала, что политическая корректность является органической составляющей японской лингвокультуры. Проявления политической корректности рассмотрены и проанализированы на дискурсивном, синтаксическом, морфологическом и лексическом уровнях современного японского языка.

Ключевые слова: политическая корректность, политическая коммуникация, лингвопрагматика, коммуникативная стратегия, фрейм взаимодействия, эфемизация, этнолингвокультура.

Komisarov K., PhD in Philology, associate professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

POLITICAL CORRECTNESS AS A CATEGORY OF LINGUOPRAGMATICS (THE DATA OF MODERN JAPANESE)

It is given an overview of political correctness as a category of linguopragmatics. It is analyzed the concept of political correctness, and basic aspects of the problem of political correctness in the context of political communication are defined. We also focus upon urgency of the problem of political correctness from the point of linguistic pragmatics. It is proved by actual linguistic material that political correctness is an organic component of the Japanese linguistic culture. Manifestations of political correctness are considered and analyzed on the discursive, syntactic, morphological and lexical levels of the modern Japanese language.

Tags: political correctness, political communication, linguopragmatics, communicative strategy, frame of interaction, euphemization, linguistic culture.

УДК 398.8:82

О. Кравченко, асистент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РЕСУРС ЧИСЛОВИХ ЗНАКІВ У КИТАЙСЬКІЙ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню особливостей використання числових знаків у китайськомовному Інтернет-просторі. На основі численних прикладів автор визначає специфіку використання цифр "0", "1", "2", "3" та "4" в сучасних текстах, створених китайською молоддю, що забезпечують живе, безперешкодне та дешеве спілкування. Проведене дослідження доводить, що у зв'язку з активізацією культурних, політичних та економічних контактів Китаю з іншими країнами традиційні національні константи змінюються, що виявляється також у функціонуванні цифрових позначень в Інтернет-текстах.

Ключові слова: числові знаки, універсальні концепти, китайськомовні Інтернет-тексти, Інтернет-сленг, лінгвокультурна константа.